

บทความวิจัย (ม.ค. – มิ.ย. 2562)

การเรียนรู้การแก้ปัญหาในชุมชน ผ่านการสะท้อนคิดใน รายวิชาปฏิบัติการพยาบาลครอบครัวและชุมชน

วารangkana บุตรศรี วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีสรรพสิทธิประสงค์ อุบลราชธานี 34000,

e-mail: Warang6@yahoo.com โทรศัพท์ 081 955 8416

นันทริยา โลหะโพบูลย์กุล วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีสรรพสิทธิประสงค์ อุบลราชธานี 34000,

e-mail: nuntariya03@yahoo.com โทรศัพท์ 091 834 3250

ภาวิณี หาระสาร วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีสรรพสิทธิประสงค์ อุบลราชธานี 34000,

e-mail: doraemon_t24@hotmail.com โทรศัพท์ 091 8282058

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสะท้อนคิดของนักศึกษาหลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิตชั้นปีที่ 4 ที่ศึกษาในรายวิชาปฏิบัติการพยาบาลครอบครัวและชุมชน เกี่ยวกับการแก้ปัญหาในชุมชน เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลหลักคือสำหรับนักศึกษาหลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิตชั้นปีที่ 4 จำนวน 32 คน นำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหาพบว่า ประสบการณ์การเรียนรู้ในชุมชน ประกอบด้วยกระบวนการ 3 ขั้นตอนคือ ขั้นการพบความจริง การใช้การสืบสอบทางวิชาการและการให้คุณค่านอกเหนือจากห้องเรียน ส่วนผลลัพธ์การเรียนรู้สามารถสรุปได้ว่า นักศึกษามองเห็นความเปลี่ยนแปลง ซึ่งประกอบด้วย 3 ประเด็นย่อยคือ สามารถระบุผลลัพธ์ของการทำงานในชุมชนได้ ขั้นตอนคงไว้ซึ่งการเรียนรู้แบบสะท้อนคิดด้วยแรงจูงใจของตนเอง และรู้สึกประสบความสำเร็จในการปฏิบัติงานในชุมชน ข้อค้นพบแสดงให้เห็นว่า การสอนแบบสะท้อนคิดถือเป็นสิ่งสำคัญในการเรียนรู้การพยาบาลอนามัยชุมชน และสามารถใช้ในการประเมินผลการเรียนรู้ผ่านการสะท้อนคิด ในการเรียนวิชาปฏิบัติการพยาบาลได้

คำสำคัญ: การสะท้อนคิด, การเรียนรู้ในชุมชน, นักศึกษาพยาบาล

Received: November 20, 2018, Accepted December 22, 2018

Learning to solve community problem by reflective thinking : Family and community nursing course

Warangkana Bootsri; Boromarajonani College of Nursing, Sanpasittiprasong, Muang District, Ubonratchathani 34000.

email: warang6@yahoo.com, Tel. 08 1955 8416

Nantareya Lohapiboonkul; Boromarajonani College of Nursing, Sanpasittiprasong, Muang District, Ubonratchathani, 34000.

email: nuntariya03@yahoo.com, Tel. 09 1834 3250

Pawinee Harasan; Boromarajonani College of Nursing, Sanpasittiprasong, Muang District, Ubonratchathani, 34000.

e-mail: doraemon_t24@hotmail.com Tel. 091 8282058

Abstract

This qualitative research aimed to study the reflection of students in the in the fourth year of Nursing Science Program in Family and Community Nursing, about learning in the community. The informants were 32 students. Data were collected by focus group and interview. Community learning experiences were found in 3 steps as follow 1) discovering reality 2)Using displied inquiry 3)Value – added beyond the classroom. The learning results themes seeing change and represented result of work in the community. The learning results from reflective is important in learning about community nursing, can be used to evaluate the learning through reflection in nursing practice.

Keywords: Reflective thinking, Community nursing, nursing students

คำขอบคุณ: งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนเงินทุนวิจัยจากวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีสรรพสิทธิประสงค์

บทนำ

การสะท้อนคิด (reflective) เป็นการคิดพินิจพิเคราะห์ ตรึกตรอง ใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง โดยเริ่มจากความสงสัยใคร่รู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับความคิด ความเชื่อหรือองค์ความรู้ที่ยึดถือกันอยู่ และใช้ความพยายามในการค้นหาคำตอบโดยอาศัยเหตุผลและข้อมูลอ้างอิงเรียกว่า การสะท้อนคิด(reflective) โดยธรรมชาติทุกคนมีการสะท้อนคิดด้วยการตั้งคำถามและตอบคำถามด้วยตนเอง โดยหยุดคิดเรื่องที่กำลังคิดไว้ชั่วคราวเพื่อตั้งคำถามและหาคำตอบในเรื่องที่กำลังคิด ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้โดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ทีเคแมน (Teekman, 2000) กล่าวว่า การสะท้อนคิดเป็นสิ่งที่แรกสุดที่ใช้ในการปฏิบัติการพยาบาล เนื่องจากการสะท้อนคิดจำเป็นต้องมีการตั้งคำถามและการออกแบบคำถามเป็นหัวใจสำคัญตลอดกระบวนการ ซอน(Schon, 1995) ได้แบ่งลักษณะของการสะท้อนคิดในการปฏิบัติการพยาบาลไว้สองลักษณะคือ 1) การสะท้อนคิดในขณะกระทำหรือปฏิบัติการพยาบาล พยาบาลคิดใคร่ครวญอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับประเด็นหรือสิ่งที่กำลังกระทำการพยาบาล โดยใช้ความรู้หรือประสบการณ์เดิมเป็นฐานในการขยายความรู้ใหม่หรือความรู้ที่แตกต่างจากเดิมไปใช้ประกอบการตัดสินใจในขณะทำกิจกรรมนั้นๆ การสะท้อนคิดลักษณะนี้จะทำให้พัฒนาความสามารถในการจำแนกปัญหาที่เกิดขึ้นและมีความเข้าใจกับสภาพแวดล้อมเพื่อจะได้จัดการปัญหาอย่างเร่งด่วน การสะท้อนคิดขณะกระทำจึงเป็นการสะท้อนคิดอย่างลึกซึ้งและช่วยให้ตระหนักรู้ในขณะปัจจุบัน 2)การสะท้อนคิดภายหลังสิ้นสุดการปฏิบัติการพยาบาล เป็นการย้อนคิดภายหลังสถานการณ์ได้สิ้นสุดไปแล้วเพื่อบรรยาย วิเคราะห์ประเมิน หาข้อสรุปชั่วคราวจากการเรียนรู้ประสบการณ์นั้น การสะท้อนคิดลักษณะนี้จะช่วยให้มีความเข้าใจในสถานการณ์และการกระทำของตนเพิ่มมากขึ้น และถ้ามีเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นอีกจะรับมือหรือแก้ไขด้วยวิธีการที่แตกต่างไปจากเดิมอย่างไร

วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีสรรพสิทธิประสงค์ ได้มีการจัดการเรียนการสอนภาคปฏิบัติ ซึ่งเป็นการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากสภาพจริง เพื่อให้ผู้เรียนสามารถประยุกต์ใช้องค์ความรู้ทางการพยาบาลสู่การปฏิบัติทางการพยาบาลได้อย่างถูกต้องตามมาตรฐานวิชาชีพ(Getliffe, 1996) ในการเรียนรู้ภาคปฏิบัติ ผู้เรียนจะต้องเผชิญสถานการณ์หรือปัญหาที่ซับซ้อน หลากหลาย เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายการเรียนรู้อย่างมีความสุข การเรียนรู้โดยวิธีการสะท้อนคิด สามารถประเมินความรู้ ทักษะและทักษะการปฏิบัติการพยาบาลได้ครบถ้วน และเป็นวิธีการที่ผู้สอนสามารถประเมินการเรียนรู้ของผู้เรียนและสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างฝึกปฏิบัติการพยาบาลได้เป็นปัจจุบัน รวมทั้งเป็นวิธีการสอนที่ทำให้ผู้เรียนได้ทบทวนตนเอง ทั้งความรู้สึนึกคิด การกระทำของตนเอง เกิดการประเมินศักยภาพตนเอง เรียนรู้ปัญหาหรือจุดบกพร่องของตนเองและค้นหาวิธีการแก้ไข ปรับปรุงหรือพัฒนาให้ดีขึ้นผ่านการเขียนบรรยายสะท้อนความรู้สึนึกคิด ที่อยู่เบื้องหลังการตัดสินใจกระทำสิ่งต่างๆของผู้เรียนได้เป็นอย่างดี ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดความคิดอย่างมีวิจารณญาณ ลดช่องว่างระหว่างองค์ความรู้ทางทฤษฎีและการปฏิบัติได้(Burton, 2000)

มาตรฐานสมรรถนะหลัก ของบัณฑิตพยาบาลที่สมบูรณ์นั้น จึงไม่ใช่เพียงแต่การดูแลผู้ป่วยในโรงพยาบาลเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องมีทักษะการทำงานชุมชนโดยเฉพาะทักษะการสื่อสารและการทำงานร่วมกับชุมชนในการส่งเสริมและพัฒนาสุขภาพ ดังนั้นหลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิต จึงได้จัดให้นักศึกษาได้ฝึกประสบการณ์เรียนรู้และทำงานร่วมกับชุมชน ดังในรายวิชาปฏิบัติการพยาบาลครอบครัวและชุมชน2 ซึ่งนักศึกษาจะต้องฝึกปฏิบัติการเน้นการแก้ไขปัญหาสุขภาพในชุมชน การศึกษาข้อมูลในชุมชน การจัดเวทีประชาคม การวางแผนแก้ไขปัญหาพร้อมกับชุมชน การเขียนโครงการแก้ไขปัญหาชุมชน รวมถึง การดำเนินการและการประเมินผล อย่างไรก็ตาม จากการจัดการเรียนการสอนที่ผ่านมา การประเมินสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา ได้ให้ความสำคัญในการประเมินผล ในผลลัพธ์ของการเรียนรู้ (Output) แต่ยังไม่ได้มีการประเมินการเรียนรู้เชิงพัฒนาการ หรือกระบวนการเรียนรู้ (Process) โดยเฉพาะอย่างยิ่งยังไม่ได้ให้ความสำคัญในการประเมินประสบการณ์การเรียนรู้ การทำงานชุมชน (Community – Base Experience) ว่าได้เรียนรู้ หรือเกิดการพัฒนาศักยภาพอะไรบ้าง จากการทำงานชุมชน

ทิศทางการพัฒนานักศึกษากับ Thailand 4.0 (จิรวัฒน์ วิริงกร, 2559) กล่าวว่า การสอนยุคใหม่ควรเน้น “Skill” มากกว่า “Content” ความสามารถในการคิดเอง สร้างสรรค์ได้เอง สามารถวิเคราะห์ได้มีความสำคัญมากกว่าการท่องจำ และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ ซึ่งมุ่งปลูกฝังการรู้จักพึ่งตนเอง มีความคิดสร้างสรรค์ ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง ในหมวด3 มาตรา15 กล่าวว่าระบบการศึกษา เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งเรียนรู้ และที่สำคัญสื่อผู้เรียนจะต้องสามารถเชื่อมโยงหลักทางวิชาการสู่การปฏิบัติ และเกิดการพัฒนาทักษะในการแก้ปัญหาสุขภาพในชุมชน ดังนั้น การประเมินผลการเรียนรู้ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้ทราบว่าผู้เรียนสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนรู้หรือไม่ มากน้อยเพียงใด มีเครื่องมือหลายอย่างที่ใช้ในการประเมินผลการเรียนรู้ เช่น แบบทดสอบ

ซึ่งมีทั้งแบบอัตโนมัติ และปรนัย เป็นวิธีที่นิยม และสามารถประเมินผลการเรียนรู้ได้ว่าผู้เรียน ผ่านเกณฑ์มาตรฐาน ของการเรียนรู้ที่ถูกกำหนดในหลักสูตรหรือไม่ แต่วิธีดังกล่าวเป็นวิธีที่ใช้ประเมินเพื่อการตัดสิน ไม่ใช่ประเมินผลเพื่อการพัฒนาผู้เรียนอย่างแท้จริง

กระบวนการสะท้อนคิดด้วยตนเอง (Self reflexion) เป็นวิธีหนึ่งที่ใช้ประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนโดยเกิดจากการประเมินตนเองของผู้เรียน หรือเพื่อนร่วมชั้นเรียน (Peer evaluation) เพื่อแสดงผลการเรียนรู้ ซึ่งสามารถนำผลการประเมินที่ได้ของแต่ละบุคคล ไปประเมินพัฒนาการเรียนการสอน ว่ามีความสอดคล้องหรือว่าสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรการเรียนการสอน หรือการวัดและการประเมินผล ให้เกิดเป็นวงจรการเรียนรู้ เพื่อให้นักศึกษาได้ตระหนักคุณค่าของตนเอง ซึ่งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าผู้เรียนทุกคนมีความรู้ ส่วนหนึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมา เป็นความรู้ที่อยู่ในภายใน (Implicit knowledge) และเมื่อได้รับข้อมูลซึ่งเป็นความรู้ที่อยู่ภายนอก (Explicit knowledge) ข้อมูลที่รับเข้ามา จะเกิดการผสมผสานกับความรู้ที่อยู่ในภายใน เกิดเป็นความรู้ใหม่ขึ้น วิธีนี้ เป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการเรียนรู้ ที่อยู่นอกเหนือความคาดหวังของผู้สอน และพัฒนานักศึกษาให้นำไปสู่การรู้จักตนเอง และนำความรู้ที่ได้นำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานได้ เพื่อการเป็นพยาบาลที่ดีได้

การเขียนสะท้อนคิด (Reflective writing) เป็นวิธีการที่ช่วยเชื่อมต่อความรู้จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้กำหนดให้การฝึกสะท้อนคิดเป็นสมรรถนะที่พยาบาลผู้ปฏิบัติการต้องมี(Epp, 2008)การสะท้อนคิดถูกนำมาใช้ในหลายวิชาชีพโดยเฉพาะหลักสูตรที่เกี่ยวข้องของสุขภาพเช่นแพทย์ พยาบาล กายภาพบำบัด เพื่อสร้างเสริมให้นักศึกษาเป็นผู้มีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ พัฒนาความคิดเชิงวิเคราะห์และคิดอย่างมีวิจารณญาณ มีทักษะในการคิดหาเหตุผลและวิธีการแก้ไข ตลอดจนเข้าใจสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลมากยิ่งขึ้น ซึ่งในกระบวนการของการเขียนสะท้อนคิด จะทำให้นักศึกษาสามารถสะท้อนความรู้สึกรู้สึก ทศนคติและการเรียนรู้ทั้งในแง่ของความรู้ อารมณ์และการรับรู้อย่างมีวิจารณญาณ ผลลัพธ์ของการสะท้อนคิด ได้แก่เกิดประสบการณ์มุมมองใหม่ พฤติกรรมเปลี่ยน เกิดความพร้อมสำหรับการนำไปปรับใช้และตั้งมั่นที่จะนำไปปฏิบัติ (Hargreaves, 2004) อีกทั้งการเขียนสะท้อนคิดเป็นเครื่องมือการจัดการเรียนรู้แบบองค์รวม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเรียนรู้จากการปฏิบัติและนำไปสู่การปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น(Epp, 2008)ซึ่งการเรียนรู้โดยการสะท้อนคิดเป็นพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้ การเขียนสะท้อนคิดจะช่วยเสริมสร้างกระบวนการสะท้อนการเรียนรู้ของนักศึกษา(Hamilton, 2010) นอกจากนี้กระบวนการฝึกฝนสะท้อนคิด เป็นกระบวนการเชิงคิดวิเคราะห์ของการสะท้อนคิดจะดึงประสบการณ์ในเชิงลึก นักศึกษาจะใช้เวลาในการคิดพิจารณา ไตร่ตรองอย่างรอบคอบเกี่ยวกับสถานการณ์หรือเหตุการณ์ที่ต้องเผชิญ

เนื่องจากการสะท้อนคิดเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาผู้เรียนให้สามารถวิเคราะห์และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และเป็น การเชื่อมต่อความรู้จากทฤษฎีสู่รายวิชาปฏิบัติและใช้วิธีการสะท้อนคิดเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของการจัดการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาสมรรถนะให้นักศึกษาหลักสูตรพยาบาลศาสตร์ สามารถนำความรู้ไปดูแลผู้รับบริการได้อย่างถูกต้อง ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาประสบการณ์ การเรียนรู้หลังการฝึกปฏิบัติงานปฏิบัติการพยาบาลครอบครัวและชุมชน 2 ทั้งนี้ เพื่อมุ่งให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตนเองได้เต็มตามศักยภาพ อันจะก่อให้เกิดการพัฒนาตนเอง และสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาการสะท้อนคิดจากการเรียนรู้การแก้ปัญหาในชุมชน รายวิชาปฏิบัติการพยาบาลครอบครัวและชุมชน

วิธีวิจัย

1. การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative Research) เพื่อการศึกษาการสะท้อนคิดของนักศึกษาหลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิตชั้นปีที่ 4 เกี่ยวกับการการแก้ปัญหาในชุมชน โดยฝึกปฏิบัติงานรายวิชาปฏิบัติการพยาบาลครอบครัวและชุมชน 2 คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 32 คน เป็นนักศึกษาปัจจุบันที่กำลังศึกษาในชั้นปีที่ 4 วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีสรรพสิทธิประสงค์ และสมัครใจร่วมงานวิจัย ผู้วิจัยขอความยินยอมการเข้าร่วมการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่าง โดยแจ้งให้ทราบถึงสิทธิในการตอบรับหรือปฏิเสธในการเข้าร่วมโครงการวิจัย กลุ่มตัวอย่างที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการวิจัย จะลงนามในเอกสารยินยอมให้ทำการวิจัยทุกรายก่อนการเก็บรวบรวมข้อมูล

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบประเมินประโยชน์ของการฝึกสะท้อนคิด ในการฝึกปฏิบัติของนักศึกษาพยาบาล ซึ่งแปลและดัดแปลงจากภาษาอังกฤษที่พัฒนาโดยChong (2009) และใช้แบบสะท้อนคิดความสามารถการเรียนรู้ในชุมชนโดยเครื่องมือได้ผ่านการแปลจากผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่านและนำไปใช้ทดสอบความใจของข้อคำถาม ใน

นักศึกษาพยาบาลชั้นปีที่ 3 จำนวน 10 คน และปรับแก้ไขตามข้อเสนอแนะ และใช้การสนทนากลุ่มอย่างมีโครงสร้าง (structured group discussion) สรุปการเรียนรู้หลังจากการฝึกปฏิบัติโดยใช้การสนทนากลุ่ม ตามวงจรสะท้อนของกิบส์ (Gibbs, 1998)

3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ใช้เวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างเดือนมกราคม – มีนาคม พ.ศ. 2560 สำหรับการใช้สะท้อนความคิด (reflective thinking) ในรายวิชาปฏิบัติการพยาบาลครอบครัวและชุมชน2 ในครั้งนี้ใช้วิธีการการให้สะท้อนคิดที่เกิดขึ้นหลังจากที่นักศึกษาทำกิจกรรมนั้นๆ เรียบร้อยแล้วหรือกิจกรรมนั้นได้ผ่านไปแล้ว (reflection on action) การสะท้อนคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงในการจัดทำโครงการแก้ปัญหาในชุมชน ที่ได้จากการประชุมของประชาชนในชุมชน โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

3.1 อธิบายชี้แจงวิธีการเรียนการสอนให้นักศึกษาเข้าใจถึงวิธีการ วัตถุประสงค์ ที่ต้องการ เพื่อให้เกิดความร่วมมือ ทั้งตัวครูผู้นิเทศ และนักศึกษา และสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

3.2 แบ่งกลุ่มนักศึกษากลุ่มละ 8 คน ให้นักศึกษาได้เข้าร่วมฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริง โดยการฝึกปฏิบัติในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลในอำเภอเหล่าเสือโก้ก ดอนมดแดง อำเภอและนาเยีย ระยะเวลา 4 สัปดาห์

สัปดาห์ที่ 1 รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลและจัดเวทีประชาคมเพื่อให้ทราบปัญหาและความต้องการของชุมชนที่แท้จริง

สัปดาห์ที่ 2 จัดทำโครงการแก้ไขปัญหามหาในชุมชน โดยคำนึงถึงศักยภาพ ความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

สัปดาห์ที่ 3 ดำเนินงานตามการวางแผนในโครงการ

สัปดาห์ที่ 4 ประเมินผลการดำเนินโครงการ

3.3 ให้นักศึกษาเขียนบันทึกการสะท้อนคิดจากการฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริง จากการจัดทำโครงการแก้ปัญหาในชุมชน ตามแบบฟอร์มที่กำหนด

4. ข้อพิจารณาด้านจริยธรรม โครงการวิจัยได้ผ่านการพิจารณาจาก คณะกรรมการพิจารณาการวิจัยของวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีสรรพสิทธิประสงค์ ผู้วิจัยอธิบายเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ขั้นตอนในการเก็บข้อมูล ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการทำวิจัย และผลจากการวิจัยจะนำเสนอเป็นภาพรวม

5. การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลส่วนบุคคลใช้สถิติเชิงพรรณนาได้แก่ความถี่และค่าเฉลี่ย ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และสรุปเป็นความเรียงตามประเด็น วิธีการรายงานข้อมูล จะใช้การรายงานในภาพรวม ข้อมูลทั้งหมดจะถูกเก็บไว้ เป็นความลับและจะนำเสนอในภาพรวมเท่านั้น จะไม่มีการระบุชื่อหรือระบุข้อมูลส่วนตัวใดๆที่สามารถระบุตัวอาสาสมัครได้ แบบสอบถามทั้งหมดจะถูกทำลายหลังจากการวิจัยนี้สิ้นสุดลง ข้อมูลที่ถูกบันทึกไว้ในคอมพิวเตอร์จะถูกเก็บรักษาไว้เป็นเวลา 5 ปีโดยมีรหัสลับในการเข้าถึงข้อมูล ไม่มีผู้ใดเข้าถึงข้อมูลได้นอกจากคณะผู้วิจัย นักสถิติและที่ปรึกษางานวิจัย

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

การสะท้อนคิดของนักศึกษาหลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิตชั้นปีที่ 4 เกี่ยวกับการแก้ปัญหาในชุมชน ปรากฏผลดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง กลุ่มตัวอย่างทั้งหมดมีจำนวน 32 คน เป็นเพศชายจำนวน 6 คน ร้อยละ 18.75 เพศหญิงจำนวน 26 คน ร้อยละ 81.25 อายุเฉลี่ย 22 ปี อายุสูงสุด 23 ปี อายุต่ำสุด 21 ปี

2. ข้อมูลเชิงคุณภาพ ข้อมูลที่ได้จากการใช้แบบสะท้อนความคิด ความสามารถในการเรียนรู้ในชุมชน พบพฤติกรรมกรมการสะท้อนคิด มี 3 ขั้นตอน ดังนี้

2.1 ขั้นพบความจริง เป็นขั้นตอนที่นักศึกษาถ่ายทอดออกมาว่า การสะท้อนคิด ช่วยให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างเข้าใจ และนำข้อมูลที่ได้นำวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อเป็นข้อมูลนำเข้าในการจัดเวทีประชาคม และการจัดทำโครงการแก้ไขปัญหามหาในชุมชนต่อไป ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ในการเรียนรู้ในขั้นนี้ ดังข้อความ

“การทำงานต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย ต้องติดต่อประสานงาน ต้องทำงานผ่านคนที่ชุมชนนับถือ และผู้นำชุมชน ต้องสร้างสัมพันธภาพให้ได้ ”

“การเตรียมความพร้อมรับมือกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งการแก้ไขปัญหามหาเฉพาะหน้าเช่นจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรมในโครงการน้อย ทำให้ต้องเลื่อนวันที่ดำเนินการออกไปและต้องประชาสัมพันธ์ด้วยตนเองให้กับบ้านแต่ละหลังคาเรือน จนทำให้ชาวบ้านทยอยเข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น และกิจกรรมบางกิจกรรมเช่นการออกกำลังกาย การเตรียมทำ

ออกกำลังกายสำหรับทุกวัย แต่เมื่อเวลาดำเนินกิจกรรมผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนท่าเป็นท่ายืดเหยียด ที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ”

“กระบวนการทำโครงการเริ่มตั้งแต่ค้นหาปัญหาของชุมชน และการเขียนโครงการรวมทั้งการทำหนังสือเชิญผู้เข้าร่วมโครงการ การเชิญประธานและแขกผู้มีเกียรติเข้าร่วมพิธีเปิดโครงการ และการดำเนินโครงการนักศึกษาเป็นผู้ปฏิบัติงานด้วยตนเอง ทำให้เกิดทักษะในการทำงานกลุ่ม สามารถนำไปใช้เวลาจบไปปฏิบัติจริง”

การค้นพบความจริงคือการแสวงหาข้อมูล ผ่านการกระตุ้นให้คิดด้วยคำถามที่ว่า สิ่งที่ได้เรียนรู้จากการทำโครงการในการฝึกปฏิบัติงานชุมชน พบว่าการเรียนรู้แบบสะท้อนคิด มีการประเมินตนเองและทำความเข้าใจตนเอง

“จากการทำโครงการ ทำให้สร้างความตระหนักในการดูแลสุขภาพตนเอง เป็นสิ่งที่ยากมากแต่เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงสุขภาพของบุคคลนั้นๆ ซึ่งจะได้จากการทำโครงการในฐานะโมเดลอาหาร ซึ่งประชาชนมีความเข้าใจว่าน้ำอัดลมมีปริมาณน้ำตาลเยอะ แต่คิดว่ารับประทาน วันละ 1 ขวดเล็กคงไม่เป็นอะไร แต่เมื่อได้รับความรู้เรื่องปริมาณน้ำตาลในน้ำอัดลม ทำให้ประชาชนมีความตื่นตัวมากขึ้น สอบถามถึงวิธีที่จะลดความอยากในการดื่มน้ำอัดลมลง และจะรับประทานสิ่งใดทดแทน เมื่อมีการเหนื่อยจากการทำงาน ซึ่งแสดงถึงความตื่นตัวและตระหนักในการในการรับประทานมากขึ้น นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสุขภาพของคนในชุมชน”

“การลงไปปฏิบัติงานจริงในชุมชน ในการทำประชาคม การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาซึ่งมีความแตกต่างอย่างมาก จากการซ้อมกับเพื่อนๆ การอธิบายให้คนในชุมชนเข้าใจว่าจะต้องยกมืออย่างไร ซึ่งยากมาก ทำให้เป็นประสบการณ์ที่ดีในการนำไปปรับปรุงพัฒนาต่อไป”

“การจัดทำโครงการหรือการที่เราต้องใช้ความร่วมมือจากชาวบ้าน เราต้องศึกษาและเข้าใจบริบทของชาวบ้าน เพราะถ้าหากเราหาเวลาไม่ถูกต้อง ก็จะไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน”

“การฝึกปฏิบัติงานในชุมชน ในการทำงานกลุ่มต้องแบ่งหน้าที่และบริหารตนเองให้ได้ บริหารคน บริหารเวลา ต้องทำงานร่วมกันให้ได้ มีพื่อใจ ไม่พื่อใจกันบ้างแต่ทุกอย่างก็มีเหตุผล สอนให้เป็นผู้ใหญ่”

2.2 ผู้เรียนใช้การสืบสอบทางวิชาการ (Displined inquiry) โดยการนำความรู้ที่มีอยู่มาพัฒนาเป็นความเข้าใจที่ลึกซึ้ง ดังข้อความ

“จากการทำโครงการสมุนไพรใกล้ใจ ใกล้เบาหวานและความดันโลหิตสูง ทำให้เกิดการเรียนรู้พืชผักสมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยา ช่วยลดระดับน้ำตาลในเลือดและระดับความดันโลหิตสูงเป็นพืชที่มีอยู่ในครัวเรือนทั่วไป จากการค้นงานวิจัยส่วนใหญ่จะเป็นใบที่มีฤทธิ์เป็นยา และนิยมใช้การต้ม ประมาณ 10-15 นาที จากกิจกรรมโครงการสามารถนำต่อยอดได้ และสมุนไพร น่าจะสามารถลดระดับน้ำตาลในเลือดได้ แม้ว่าจะระงับการจัดทำโครงการจะน้อย ไม่สามารถนำมาอภิปรายผลได้”

“การจัดทำโครงการต้องอาศัยคนมีอำนาจในชุมชน ในการบอกกล่าวให้ไว้วางใจ เพราะเราเป็นนักศึกษาต้องอาศัยความร่วมมือกับชุมชน การได้เรียนรู้เกี่ยวกับการประสานงานกับผู้นำในชุมชน ประชาชนและการติดต่อกับหน่วยงานต่างๆและจะต้องมีการวางแผน การทำงานให้เป็นระบบการได้ศึกษางานวิจัยหลายเรื่อง เกี่ยวกับพืชและผักในท้องถิ่นที่สามารถลดโรคความดันโลหิตสูง โรคเบาหวาน ทำให้เรียนรู้ว่ามีสมุนไพรเป็นจำนวนมาก ที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาโรคเรื้อรังได้”

“การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ในวันทำโครงการพบว่า เมื่อถึงเวลาดำเนินโครงการไม่มีชาวบ้านเข้าร่วม นักศึกษาต้องคิดหาวิธี โดยการออกเดินเชิญชวนชาวบ้านในขณะนั้น จนมีชาวบ้านมาเข้าร่วมได้จำนวนหนึ่งต่อมาโครงการต้องมีการทดสอบก่อนและหลังดำเนินโครงการ พบว่ามีชาวบ้านบางคน อ่านไม่ออกอ่านไม่เข้าใจนักศึกษาจึงต้องไปอ่านให้ฟัง อธิบายคำถามให้เข้าใจโดยนักศึกษา 1 คนต่อชาวบ้าน 3 - 4 คนจากเหตุการณ์ต่างๆนี้ ทำให้ได้เรียนรู้ว่า เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่คาดคิด ต้องมีสติและช่วยกัน หาแนวทางแก้ไขแม้จะไม่มีในแผนที่วางไว้”

2.3 การให้คุณค่านอกเหนือจากห้องเรียน (Value beyond school) นักศึกษาเชื่อมโยงประสบการณ์การเรียนรู้กับสภาพจริงภายนอกห้องเรียนได้ ดังข้อความ

“การจัดทำโครงการทำให้ได้รู้ว่า การทำกิจกรรมด้านวิชาการที่ใช้เวลานานเกินไป เช่นการบรรยายความรู้ในการดูแลสุขภาพตามหลัก 5 อ. ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเกิดความเบื่อหน่ายขาดความสนใจ อาจทำให้ได้รับข้อมูลได้ไม่เต็มที่ ซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมที่อาจจะไม่ได้รับการปรับเปลี่ยนจากการที่ไม่เข้าใจในเนื้อหาที่บรรยาย จึงได้ปรับปรุงรูปแบบการบรรยายโดยให้แต่ละกลุ่มนำเสนอและอธิบายเสริมในสิ่งที่เข้าใจผิดและเพิ่มกิจกรรมนันทนาการ”

“การจัดทำโครงการ และการติดตามเยี่ยมผู้ป่วยโรคความดันโลหิตสูงและเบาหวาน ได้พบผู้ป่วย

1 รายที่คิดว่าตนเองอาการดีขึ้น ไม่เหนื่อย ไม่ใจสั่น จึงลดขนาดยาที่รับประทานด้วยตนเอง เราสามารถนำไปใช้ในเวลาทำงาน ทำให้เกิดความตระหนักว่าการให้คำแนะนำผู้ป่วยที่เป็นผู้สูงอายุ เป็นสิ่งที่สำคัญมากควรมีการติดตามการรับประทานอย่างต่อเนื่อง”

“การจัดทำโครงการในชุมชน ได้เรียนรู้ว่า ความร่วมมือของคนในชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ต่อให้ไม่มีงบประมาณ แต่ถ้าร่วมมือร่วมใจกันก็สามารถแก้ปัญหาได้”

“ได้เรียนรู้เรื่องการดูแลสุขภาพของผู้ป่วยเบาหวาน แต่ละคนว่ามีการดูแลสุขภาพของตนเองอย่างไร และเมื่อมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างกลุ่ม ทำให้เกิดความตระหนักในการเรียนรู้สุขภาพของตนเองมากขึ้น เมื่อมีการรับฟังในคนที่มิสุขภาพดีที่ไม่ได้รับประทานยารักษาโรคเบาหวาน”

“ประชาชนสนใจกิจกรรมที่ทำให้เขามีส่วนร่วมและเกิดผลประโยชน์มากกว่ากิจกรรมที่เขาเป็นฝ่ายรับอย่างเดียว กิจกรรมที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมด้วยเช่น การสอนตรวจเท้าในผู้ป่วยเบาหวาน การออกกำลังกายหรือการบริหารร่างกาย กำลังกายชาวบ้านสนใจและปฏิบัติตามทุกคน มีความกระตือรือร้น ในการซักถามโดยไม่ต้องกระตุ้น ถือว่าเป็นประโยชน์มากต่อชาวบ้านเอง เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง เพื่อนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง”

“จากการดำเนินโครงการทำให้ทราบพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของผู้ป่วยที่เป็นโรคเรื้อรัง ส่วนใหญ่มักรับประทานอาหารที่มีรสหวาน ไม่ค่อยได้ออกกำลังกาย น้ำหนักตัวค่อนข้างมาก มีภาวะเครียดอยู่บ่อย ตลอดจนสูบบุหรี่และดื่มสุราที่สำคัญคือ ไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมตนเองได้”

จากการวิจัยดังกล่าว พบข้อค้นพบดังนี้ 1. ทำให้มองปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างเป็นจริงและเข้าใจ สามารถนำข้อมูลดังกล่าวมาเป็นข้อมูลในการแก้ไขปัญหาชุมชนได้ 2. เกิดการสืบสอบทางวิชาการ โดยประยุกต์การเรียนรู้ในภาคทฤษฎีสู่การปฏิบัติในวิชาการพยาบาลอนามัยชุมชน และ 3. สามารถเชื่อมโยงประสบการณ์การเรียนรู้กับสภาพจริงภายนอกห้องเรียน ทำให้รู้สึกประสบความสำเร็จในการปฏิบัติการพยาบาลในเชิงวิชาชีพ ส่งผลทางบวกให้กับนักศึกษา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการปฏิบัติงานในชุมชน

การอภิปรายผล

จากการศึกษาการสะท้อนคิดของนักศึกษาหลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิตชั้นปีที่ 4 เกี่ยวกับการเรียนรู้ในชุมชนพบว่า

ผู้เรียนได้สร้างความรู้ โดยการเรียนรู้ตามขั้นตอนของ Gibbs, (1998) จำนวน 6 ขั้นตอน พบว่าการเรียนรู้ผ่านการสะท้อนคิดของ Gibbs บางขั้นตอนเข้าด้วยกัน จนเกิดขั้นตอนการเรียนรู้ของนักศึกษา ที่มีลักษณะของแต่ละขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นตอนพบความจริง ขั้นพบความจริง เป็นขั้นตอนที่นักศึกษาถ่ายทอดออกมาว่า การสะท้อนคิด ช่วยให้มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างเข้าใจ และนำข้อมูลที่ได้อาภิเคราะห์ข้อมูลเพื่อเป็นข้อมูลนำเข้าในการจัดเวทีประชาคม และการจัดทำโครงการแก้ไขปัญหาในชุมชนต่อไป ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเรียนรู้ นักศึกษาสามารถอธิบายได้ว่าเกิดอะไรขึ้นบ้างในการแก้ไขปัญหาในชุมชนและสิ่งที่ได้เกิดการเรียนรู้จากการทำโครงการ สอดคล้องกับการศึกษาของ กาญจนา ธนะ (2556) ศึกษากระบวนการสะท้อนคิด ความรู้สึกจากประสบการณ์ต่างๆจากการเรียนรู้ของนักศึกษา ส่งผลให้เกิดการพัฒนาความรู้ เกิดการตระหนักและเข้าใจในกระบวนการเรียนรู้ของตนเองนำไปสู่ การเปลี่ยนแปลงการรับรู้และประสบการณ์การเรียนรู้ อย่างมีความหมาย

2. ขั้นตอนคงไว้ซึ่งการเรียนรู้แบบสะท้อนคิดด้วยแรงจูงใจของตนเอง เกิดความเข้าใจว่าการสะท้อนคิดช่วยเกิดช่วยให้เกิดการเรียนรู้ในการจัดทำโครงการแก้ไขปัญหาของชุมชน สอดคล้องกับการศึกษาของ Shields (1995) ได้ศึกษาเชิงคุณภาพ เกี่ยวกับการสะท้อนคิดและการเรียนรู้ของนักศึกษาพยาบาลจำนวน 11 คน โดยใช้การสัมภาษณ์พบว่า นักศึกษาได้เรียนรู้การแก้ปัญหาวินิจฉัยและการพัฒนาตนเองผ่านการสะท้อนคิดและการสรุปหลังสถานการณ์มีความสำคัญในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสะท้อนคิด และเป็นสิ่งที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ซึ่งมีคุณค่าอย่างมากต่อนักศึกษา นอกจากนี้ ได้ทำการศึกษาเชิงบรรยาย สำนวณข้อมูลพยาบาลจำนวน 163 คน ให้นักศึกษาพยาบาลสะท้อนคิดในการปฏิบัติงานพยาบาลในชุมชน โดยใช้รูปแบบการสะท้อนคิดของ Gibb reflection cycle พบว่า ระดับการสะท้อนคิดของนักศึกษาพยาบาลมีความสัมพันธ์กับผลของการปฏิบัติการพยาบาลเชิงบวก

3. รู้สึกประสบความสำเร็จในการปฏิบัติ ผลลัพธ์การเรียนรู้ทำให้นักศึกษา ได้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังจากการเรียนรู้ ผ่านการสะท้อนคิดดังนี้คือ ความรู้สึกประสบความสำเร็จในการฝึกปฏิบัติการพยาบาลอนามัย

ชุมชน และความรู้สึกประสบความสำเร็จในการปฏิบัติการพยาบาลถือเป็นผลลัพธ์ที่สำคัญ ในการพัฒนาให้นักศึกษาเกิดการใฝ่รู้ (Giro,2000) เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม เกิดความเข้าใจในชุมชนมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. การสะท้อนคิดของนักศึกษาหลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิตชั้นปีที่ 4 เกี่ยวกับการแก้ปัญหาในชุมชน ในรายวิชาปฏิบัติการพยาบาลครอบครัวและชุมชน 2 สามารถนำไปใช้ในการประเมินผลลัพธ์ของการจัดการเรียนการสอนเชิงคุณภาพได้ โดยให้นักศึกษาเล่าถึงประสบการณ์และผลลัพธ์การเรียนรู้ที่เกิดขึ้น หรือให้อธิบายความรู้สึในด้านบวกความสำเร็จที่นักศึกษารู้สึกภายหลังการเรียนการสอน
2. การสะท้อนคิดสามารถกระทำในรูปแบบส่วนบุคคล รายคู่และรายกลุ่มได้ แต่ไม่ควรจัดการสะท้อนคิดเป็นกลุ่มใหญ่ เนื่องจากบรรยากาศอาจยับยั้งการสะท้อนคิดของผู้เรียนได้
3. ผู้สอนต้องมีความรู้และประสบการณ์ในการสะท้อนคิด ควรชี้แจงวัตถุประสงค์เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน โดยให้การสะท้อนคิดให้นักศึกษาเข้าใจก่อนลงมือปฏิบัติว่าเป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ไม่ใช่เพียงแค่ทำงานเขียนส่งผู้สอน

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษา การจัดการเรียนการสอนที่ส่งเสริมให้นักศึกษาพยาบาล ได้ฝึกกระบวนการคิดวิเคราะห์เพื่อเชื่อมโยงการฝึกทักษะ และการจัดการการเผชิญสถานการณ์ เพื่อให้สามารถนำมาประยุกต์เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาในการฝึกปฏิบัติงานได้

รายการอ้างอิง

- กาญจนา ธนะ. (2556). ความพึงพอใจของนักศึกษาคณะพยาบาลศาสตร์แมคคอร์มิคต่อการจัดการเรียนการสอนโดยใช้วิธีการสะท้อนคิดรายวิชาการฝึกปฏิบัติการพยาบาลพื้นฐาน (พบ.281) ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2555. คณะพยาบาลศาสตร์แมคคอร์มิค มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กรรณิกา วิชัยเนตร (2557). การสะท้อนคิด : การสอนเพื่อให้นักศึกษาพยาบาลพัฒนาการคิดอย่างมีวิจารณญาณในการฝึกปฏิบัติการพยาบาล. วารสารพยาบาลตำรวจ 2557 ; 6(2) : 189 – 199.
- จิราวัฒน์ วีรังกร. (2559). ทิศทางการพัฒนานักศึกษากับ Thailand 4.0 แลกเปลี่ยนเรียนรู้คุณภาพการจัดกิจกรรมนักศึกษา. กรุงเทพฯ: กองกิจการนิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ดุจดอน เขียวเหลืองและคณะ. การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้แบบการสะท้อนคิดเพื่อสร้างเสริมความสามารถในการตัดสินใจเชิงจริยธรรมทางการพยาบาลสำหรับนักศึกษาพยาบาล. วารสารคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร 2556 ; 15(4) : 9 – 21.
- ลัดดา เทียมวงศ์และคณะ. ประโยชน์และอุปสรรคของการฝึกสะท้อนคิดในนักศึกษาพยาบาลวารสารพยาบาลตำรวจ 2557 ; 6(2) : 121 – 130.
- พิมพ์ภากรณ์ กลั่นกลิ่น, นิตยา ไทยภิรมย์, พชร วีรกิจพูนผล. ประสบการณ์การเรียนรู้ผ่านบันทึกการสะท้อนคิดประจำวันในการฝึกปฏิบัติการสร้างเสริมสุขภาพเด็กของนักศึกษาพยาบาล. Journal of Nursing and Education 2008;1(2).
- วัลภา คุณทรงเกียรติ. การสะท้อนคิดด้วยตนเองเพื่อการเอื้ออาทร. วารสารคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา 2543 ; 8(3): 32-36.
- Burns, S., Bulman,C., & Palmer, A (2000) Reflective practice in nursing : The growth of the professional practitioner. Oxford: Blackwell Science.
- Burton, A., J, (2000) Reflection: nursing's practice and education panacea Journal of Advanced Nursing .,33(4), 361-374.
- Chong, M., C, (2009) Is reflective practice a useful task for student nurses Asian Nursing Research.,3(3), 111-120.
- Epp, S. (2008). The value of reflective journaling in undergraduate nursing education: a literature Review. International Journal of Nursing Studies ., 45(9), 1379 – 1388.

- Gibbs G. (1998). Learning by doing: A guide to teaching and learning methods. Oxford Further Education Unit.
- Hamilton, J., & Druva, R (2010). Fostering appropriate reflective learning in undergradueradiography course. Radiography., 16, 339-345.
- Getliffe, K., A. (1996). Reflection in the assessment of practice for undergraduate nursing students. J Nurse Students., 33(4), 361-374.
- Hargreaves, J. (2004). So how do you feel about that? Assessing reflective practice. Nurse Education Today., 24, 196-201.
- Johnson, C. and Bird, J. (1998). Teaching Reflective Practice. Occasional Paper; University of Wales, College of Medicine.
- McMillan JH , (2009). Hearn J. Student Self-Assessment : The Key to Stronger Student Motivation and Higher Achievement. Educ Dig., 74(8), 39-44.
- Shields, E. (1995). Reflection and learning in student nurses. Nurse Education Today., 15, 452-458.
- Schon, D.A. The Reflective Practitioner-how professionals think in action. Aldershot; Arena.
- Teekman, B. (2000). Exploring reflective thinking nursing., 31(5), 1139-44.

